

Hungler Sára

Munkajogi Tanszék

Témavezető: Lehoczkyné dr. Kollonay Csilla egyetemi tanár

A munkavállalói részvétel alakulása az 1944. és 1949. közötti Magyarországon

Magyarország nyugati felén még folytak a harcok, amikor 1944 végén az munkások az általuk alakított üzemi bizottságok útján hozzáláttak az üzemképtelenné vált gyárakban a termelés újraindításához. A Magyar Kommunista Párt korán felismerte a munkások részvételi intézményében rejlő potenciált, és azt igyekezett mihamarabb saját érdekeinek szolgálatába állítani.

A „fordulat évéig” változatos eszközökkel indított támadást a befolyása növelése érdekében és szisztematikusan növelte hatalmát az üzemi szintű részvételi intézményekben. Ezekben az években zajlott az üzemi bizottságok részvételi funkciójának és a szakszervezetek érdekképviseleti tevékenységének összemosása és ezzel fokozatos felszámolásuk. A hivatalos retorikában mindez a munkások érdekében minél szélesebb körű érvényesítése érdekében zajlott, a korabeli dokumentumok alapján azonban nyilvánvaló, hogy a valódi cél a részvétel demokratikus intézményének megszüntetése volt.

Arról, hogy milyen állapotok uralkodtak a háború utolsó heteiben, a Szakszervezeti Tanács Nehézipari Titkárságának jelentéséből¹ reális képet kaphatunk:

„[1945.] Február 15-én jelent meg a még Debrecenben székelő ideiglenes nemzeti kormány iparügyi miniszterének az üzemi bizottságok működéséről szóló rendelete². A jól szervezett munkások már ezt megelőzően saját maguktól igyekeztek az üzem irányításában részt vállalni. Ezt annál is inkább tették, mert a legtöbb közép- és nagyüzemben a vezetőség jórésze egyáltalán nem jelentkezett. (...) Áram hiányában a gépek nagy részét eleinte kézzel kellett meghajtaniuk (...), a legtöbb helyen hosszú ideig úgyszólván teljesen unproduktív munkát voltak kénytelen végezni /romok eltakarítása, tönkretett gépek helyreállítása, transmissiók felszerelése, hiányzó alkatrészek pótlása stb./”.

¹ SZKL I. f. 6/34 ö. e., 1945. szeptember 19.

² 50 100/1945. IpM. sz. r., MK február 17. 9. sz.: Ennek értelmében minden ötvennél több munkást foglalkoztató üzemben létre kell hozni az üzemi bizottságokat. A rendeletet kiegészítette a 50 444/1945. és az 50 499/1945. számú rendeletek.

Ilyen körülmények között szinte magától értetődő, hogy az üzem beindításában részt vevő dolgozók az üzem irányítási jogaival is rendelkezni kívántak. Sok esetben az már az üzemi bizottságok megalakításáról szóló rendelet megjelenése előtt, „spontán módon” üzemi bizottságokat hoztak létre, ennek öt tagját maguk közül választották, általában a Magyar Kommunista Párt (MKP) egy tagjának jelenlétében. A jegyzőkönyvek sok esetben tartalmazzák a munkavállalók „kioktatását”, miszerint az üzemi bizottság nem azonos a korábbi (háború alatt, fasiszta ideológia szerint létrejött) szervvel³, hanem a demokratikus munkásirányítás eszköze.

A gyár munkásságának nevében kizárólag az üzemi bizottság volt jogosult tárgyalni. Megállapították a jövőre vonatkozó munkaprogramot, amelyben a munkafegyelem, a jóléti ügyek vezetésének ellenőrzése, a gyár és a termelés vezetésének ellenőrzése, a bérkérdés, a munkavállalók szociális ügyei és a tanonckérdés szerepeltek. Az MKP az üzemi bizottság megalakulásához jelentős operatív segítséget nyújtott, az általuk készített blanketta alapján vezették a megalakulásról szóló jegyzőkönyvet és állapították meg a munkaprogramot⁴. A számtalan vezető nélkül maradt üzemben azonban ez csak ideiglenes megoldás lehetett, mivel a termelés üteme csak szakértő vezetés mellett volt növelhető.

Időközben az Iparügyi Minisztériumban megszervezték a legszükségesebb osztályokat, ám a kormány Budapestre költözéséig az üzemi bizottságok és a munkások közötti kapcsolattartás legfontosabb szerve a Szakszervezeti Tanács volt. Igen gyakran előfordult, hogy az Iparügyi Minisztérium a Szakszervezeti Tanács véleményére támaszkodva nevezett ki vállalatvezetőket. A Szakszervezeti Tanács javaslatételénél két szempont játszott szerepet: *„hogy jó szakember és lehetőleg megbízható elvtársunk kerüljön a vállalat élére”*⁵. Ennek több szempontból volt nagy jelentősége. Egyfelől a Szakszervezet Tanács meg kívánta őrizni a befolyását az üzemi bizottságokban. Másfelől viszont fontos volt a munkások számára is, mivel igen sok esetben nem voltak hajlandók együttműködni azokkal a korábbi vezetőkkel vagy munkásokkal, akik a náci hatalom kiszolgálói voltak. Ilyen esetben a Szakszervezeti Tanács javaslata garancia volt a választásoknál a jelölt személyét illetően.

A katasztrofális technikai feltételeken kívül a pénzhiány is igen jelentős mértékben hátráltatta a termelés beindítását. Ennek orvoslására az Iparügyi Minisztérium iparindítási hiteleket adott ki. A pénz odaítélésénél a

³ Ez volt az *üzemi tanács* - a jegyzőkönyvek sok esetben még a választáskor is üzemi tanácsként jelölik, később kézzel javították át őket üzemi bizottságra (PIL 274. f. 20/ 21. ö.e.)

⁴ Pl. Orion Rádiógyár, Egyesült Izzó, Agrolux, Magyar Wolframlámpagyár (PIL 274. f. 20./21. ö.e)

⁵ Ibid. feltehetően szintén blanketta alapján

miniszter sok esetben a támaszkodott a Nehézipari Titkárság véleményére.

Az üzemi bizottságok a lehetőségekhez képest szoros kapcsolatot tartottak fent a Szakszervezet Tanáccsal, technikai segítségen (áram- és szénellátás biztosítása) túl szervezeti-működési tanácsokért is fordultak hozzá. A Szakszervezeti Tanács igyekezett mindegyik üzemmel kapcsolatot teremteni és az üzemi bizottságok választásához hathatós segítséget nyújtani.

A Szakszervezeti Tanács az üzemi bizottságok és gazdasági szakemberek bevonásával készítette el az új rendelet tervezetét, Üzemi Bizottsági Titkárságot állított fel, kérdőíves felmérést készített és egy üzemi bizottsági kongresszust is szervezett, amely igen heroikus vállalkozás lehetett 1945 tavaszán. A komoly előkészítő munka eredményeképpen 1945. június 5-én az Iparügyi Miniszter kiadta az új üzemi bizottsági rendeletet⁶, ami a jó szándék megléte mellett is vitatható eredményre vezetett.

Az 55 000/1945. számú rendelet az üzemi bizottságokról

A rendelet kiadásának indoka a *„munkának, mint a termelés egyik legfontosabb tényezőjének megbecsülése, továbbá az üzemeken kívül lévő vállalatok megindítása, üzemük folytonosságának biztosítása, valamint a gazdasági életnek a háború utáni [megszervezése]”*.

A rendelet a korábbi szabályozáshoz képest lejjebb szállította az üzemméretet, és már a legalább 20 munkavállalót foglalkoztató ipari üzemekben⁷, illetve a legalább ugyanennyi főt foglalkoztató telephelyein kötelezővé tette az üzemi bizottságok választását⁸. Amennyiben egynél több üzemi bizottság működött, akkor a Szakszervezeti Tanács javaslatára központi üzemi bizottság választása is kötelező volt, ebben az egyes telepek paritásos alapon képviseltették magukat.

A rendelet az üzemi bizottságok tevékenységét az alábbi kérdések tekintetében ismerte el⁹

⁶ 55 000/1945. IpM sz. r., 1945. június 5. az üzemi bizottságok tárgyában

⁷ 1.§ (1)bekezdés: ipari, bányá- és kohóvállalatoknál, függetlenül attól, hogy állami vagy magántulajdonban álltak. A rendelet hatálya nem terjed ki a Magyar Államvasutakra és a Magyar Postára.

⁸ A 20 főnél kevesebbet foglalkoztató üzemekben egy vagy több *üzemi bizalmi* választását rendelték el, az egyes üzemeknél a bizalmik számát és választásuk módjának rendezését az illetékes szakszervezet hatáskörébe utalta a rendelet. Az üzemi bizalmi hatásköre a az üzemi bizottságokéhoz képest jelentősen szűkebb volt: csupán a munkavállalók szociális viszonyainak és az üzemvitel ellenőrzésére korlátozódott.

⁹ 6.§ (1) bekezdés

- a munkavégzéssel kapcsolatos valamennyi kérdés (munkabér, munka- és szabadságidő, a munkavállalóknak a munkaviszonyból származó jogai érvényesítése),
- a munkavállalók közös gazdasági és jóléti érdekei (családvédelem, egészségügyi berendezések, üzembiztonsági kérdések, baleset-megelőzés),
- kulturális és jóléti intézmények,
- a munkavállalókkal való bánásmód, fegyelmi ügyek (munkásviszályok békés elintézése),
- a jobb, gazdaságosabb és eredményesebb termelés előmozdítása érdekében a munkafeltételekre, az üzemi munkarend, munkaerőkölcs és munkafegyelem összes kérdése, új munkamódszerek bevezetése, az üzem termelési menetének és terveinek ellenőrzése.

Amellett, hogy az átfedések és az általános megfogalmazás eleve nehezen érthetővé tette az üzemi bizottság hatáskörét, a konkrét jogszabályok tekintetében is sok mindent tisztázatlanul hagyott a jogszabály. A 6.§ (2) bekezdése tájékoztatási kötelezettséget írt elő a munkáltató számára a fenti kérdésekről, és biztosította az üzemi bizottság számára, hogy az üzleti könyvekbe betekinthesse és azt szükség esetén a munkáltató költségére könyvszakértővel megvizsgálathassa. A szokásos üzletmeneten túlmenő kötelezettségeket a bizottság által „láttamoztatni” kellett, valamint az üzem vezetője negyedévenként köteles volt az üzem üzletmenetéről és a piac várható alakulásáról az üzemi bizottság részére tájékoztatást adni. Ez a működés ellenőrzését, egyfajta utólagos jóváhagyást jelentett, azonban a rendelet hallgat arról, hogy ezekben az esetekben egyet nem értés esetén mi a teendő. A 6.§ (3) bekezdés nevesítette az üzemi bizottságnak azt a jogát, hogy bármely, a hatáskörébe tartozó kérdés tisztázásához az „üzem kötelékébe tartozó” személyt meghallgathatja. A munkáltató és az üzemi bizottság képviselői az üléseken kölcsönösen képviseltették magukat, de míg a munkáltató képviselőjének a feladata arra korlátozódott, hogy az adott szakterületen információval lássa el az üzemi bizottságot, addig az üzemi bizottság képviselője az rt. igazgatósági ülésén illetve a kft. taggyűlésén tanácskozási joggal vett részt.

Még több félreértésre adott okot az üzemi bizottságnak a termelés területén biztosított jogszabályja. A 11.§ rendelkezése szerint *„ha az üzem termelését érintő kérdésekben az üzem vezetője (munkáltató) nem tenné magáévá a bizottság javaslatát, akkor a kérdést a bizottság az illetékes szakszervezet hozzájárulásával az [Országos Üzemi*

Döntőbizottság^{10]} elé terjesztheti.” A 16.§ az üzem méretétől függően szabályozta az üzemi bizottság elnökének feladatát:

– ha az üzemben átlagosan 300 munkavállalónál kevesebb dolgozott, a bizottság elnöke a *„vállalat irányításánál csak akkor tevékenykedik, ha erre az ügyek természete miatt szükség van”,* egyébként a termelő munka végzésében maga nem vesz részt,

– ha a munkavállalók létszáma 300 és 800 között volt, az üzemi bizottság elnöke kizárólag az *„üzemi bizottság munkájában vesz részt”,*

– e fölötti üzemméret esetén nem csak az elnök, hanem a munkavállalók számától függően az elnök és további tagok is kizárólag az üzemi bizottság munkájában vettek részt.

A korabeli jegyzőkönyvek¹¹ alapján látható, hogy az Országos Üzemi Döntőbizottság számára nem kis fejtörést jelentett annak eldöntése, mit is kell tennie a termelési kérdések körüli viták rendezésénél, illetve hogy a 16.§ (1) és (2) bekezdése közötti különbséget, ti. hogy az üzemi bizottság elnöke a vállalat vagy csak az üzemi bizottság irányításáért felel, hogyan értelmezze¹². Az egyes kérdésekben a döntés sokszor hónapokig elhúzódott, ezzel egyrészt akadályozva a termelés zökkenőmentességét, másrészt elmérgesítve a munkáltató és az üzemi bizottság közötti munkakapcsolatot.

A Mezőgazdasági Szövetkezeti Központ (MSZK) üzemi bizottsági panaszát tárgyaló ülésen Dr. Kerék Mihály, az MSZK vezetőségi tagja az alábbiakat mondta jegyzőkönyvbe: *„Mivel a jelenlegi helyzet bizonytalansága az üzemi bizottságok és a vállalati vezetők viszonyában olyan légkört teremt, amely szinte állandó nyugtalanság forrása – arról nem is beszélve, hogy a vállalati vezetők idejének és energiájának nagy részét is leköti az üzemi bizottságokkal való vitatkozás és többnyire meddő tanácskozás –, feltétlenül szükséges, mégpedig a lehető legsürgősebben olyan üzemi alkotmánynak a kidolgozása, amely határozottan és félreérthetetlenül megszabja az üzemi bizottságok hatáskörét. Ez a kérdés a koalíciós pártok között is diszkusszió tárgya, és a jelek szerint a kibontakozás során ebben is megállapodás jön létre¹³. Hangsúlyozom, hogy nem arról van szó, hogy bárki is csorbítani akarná az üzemi bizottságok jogait, viszont a beavatkozásnak feltétlenül határt kell szabni, mert különben a vállalatok vezetése lehetetlenné válnék, és olyan*

¹⁰ Az Országos Üzemi Döntőbizottság paritásos bizottság, amelynek tagjait a Szakszervezeti Tanács, a Gyáriparosok Országos Szövetsége és az Ipartestületek Országos Központja delegálta (17.§ (1)-(2)bekezdés).

¹¹ SZKL 1. f. 6/758. ö. e.

¹² Ez a kérdés a Szakszervezeti Tanács ülésein és az MKP pártértekezletein is rendre előkerült.

¹³ Végül nem született meg a várt döntés, és nem jött létre üzemi alkotmány.

*zűrzavar jönne létre, amelyet nyilván a dolgozó társadalom sem kívánhat.*¹⁴

Az üzemi bizottságok ezzel szemben a jogszabály által homályban hagyott jogosítványukat igyekeztek minél szélesebb módon értelmezni, és a 6. és 16.§-okból az együttdöntés jogát a lehető legtöbb kérdésben kiolvasni¹⁵. A tág interpretációnak köszönhetően a termelésirányításon át a vállalat vezetőinek kinevezési jogáig sok minden vita tárgya lett. A munkáltatói oldal általában azzal érvelt, hogy az üzemi tanácsot az üzem vezetésének eredményéért nem terheli felelősség, így a döntések meghozatalakor is legfeljebb konzultációs jogok illetik meg, de felmerült a 6. § (2) bekezdésnek olyan szűk értelmezése is, amely csupán az üzemi bizottságok utólagos tájékoztatáshoz való jogát ismerte el.¹⁶

Nem fogalmaz egyértelműen a rendelet az új munkarend készítésénél vagy a meglévő módosításánál. A 6.§ (1) bekezdésének e) pontja felsorolja az üzemi bizottság „tevékenységi köreként” az új munkarend meghatározását, ennek azonban ellentmond a 7. § (1) bekezdése, amely egyrészt rögzíti a kollektív szerződés primátusát, amennyiben az kiterjed a munkarendre, másrészt – ha kollektív szerződés nincsen hatályban erről a kérdéstről –, akkor a tárgyalásokat a munkavállalói és munkáltatói érdekképviselők tagjai közül választott paritásos bizottság hatáskörébe utalja, amelyben viszont nem kap helyet az üzemi bizottság.

Nem kapunk tiszta képet a jóléti intézmények létesítése, irányítása és ellenőrzése tekintetében sem. Itt a 6.§ (1) bekezdésének c) pontja és a 7.§ (3) bekezdés első mondata arra enged következtetni, hogy ezekben a kérdésekben az üzemi bizottságnak¹⁷ konzultációs joga van. A 7.§ (3) bekezdésének második mondata azonban e körben egyedül az iratbetekintési jogot nevesíti (tájékoztatáshoz való jog), míg a 7.§ (3) bekezdés harmadik mondata úgy rendelkezik, hogy ha munkáltató és az üzemi bizottság nem tud a kérdésben megegyezésre jutni, úgy az üzemi bizottság köteles az iparfelügyelőhöz fordulni, ami viszont együttdöntési jogot sejtet.

¹⁴ SZKL 1. f. 6/758. ö. e

¹⁵ A Chinoin gyárban több értekezleten is elhangzik, hogy az üzemi bizottságok a gyár vezetésének feladatát látják el. PIL 274 f. 20/32. ö. e.

¹⁶ SZKL 1. f. 6/758. ö. e

¹⁷ Pontosabban az üzemi bizottság tagjaiból választott *jóléti bizottságnak*.

Az üzemi bizottságok működése a második üzemi bizottsági választások után

A fentiekből érzékelhető, hogy az így felállított üzemi bizottságok működése sok szempontból nehézségekbe ütközött. Bizonytalan jogi helyzetüket a Szakszervezeti Tanács igyekezett arra használni, hogy befolyását minél nagyobb mértékben kiterjessze.

Kádár János már 1945. június 12-i beszédében így szól a vidékre induló szakszervezeti előadókhoz¹⁸: *„Az üzemi bizottságok általánosságban a szakszervezeti mozgalom irányítása alatt állnak, de meg kell jegyezni, hogy méginkább a szakszervezet irányítása alatt kellene, hogy álljanak. Bár az üzemi bizottság az üzemben nem tisztán szakmai szervezet, de mégis általában az üzemi bizottság működését, az üzemi bizottság hatáskörét tekintve, tulajdonképpen a régi bizalmi testületek szerepét tölti be (...), az üzemi bizottságoknak pontosan ugyan az a feladata, mint a szakszervezeteknek: hogy a munkásság gazdasági érdekeit védjék, de ehhez csatlakozott egy új feladata, amelyik tulajdonképpen dominál, hogy a termelésben bizonyos értelemben az ellenőrző és irányító szerepet lássák el. Ezeknek az üzemi bizottságoknak [gazdasági] és politikai fontossága is rendkívül nagy”.*

A Szakszervezeti Tanács a rendeletet „szűken” értelmezte, Kádár János ezt is hangsúlyozta: *„az üzemi bizottságoknak a feladata nem az, hogy a gyárat vezessék, hanem hogy a gyár vezetését ellenőrizzék (...) az egész párt politikájának [és az újjáépítésnek] a legfontosabb pontja, amelyik az üzemi bizottságoknál jelentkezik, a tőkékkel¹⁹ való együttműködés.”²⁰* Itt – nagyon rövid időre – megjelent a munkavállalói közvetlen képviselőintézményének valódi lényege: a munkavállalók és a munkáltató együttműködése a közös gazdasági érdekek előmozdítása érdekében. Ugyanakkor ez volt a kezdete az üzemi bizottságok és a szakszervezetek tevékenysége egybemosásának is, amely hosszú évtizedekig meghatározta a két intézmény egymáshoz való viszonyát, ezzel jelentős mértékben előidézve mai napig tartó diszfunkciót.

Az üzemi bizottságok szakszervezetbe való integrálása már 1945 júniusában megindult, ennek elősegítésre a Szakszervezeti Titkárságon

¹⁸ Kádár János: A szakszervezetek és üzemi bizottságok a gazdasági újjáépítés szolgálatában (előadás a vidékre indulók előtt, leirat. 1945. június 12. PIL 274. f. 20/1. ö. e.

¹⁹ Kádár definíciója a tőkére: *„maga a tőke a mi tanításaink szerint egy rendkívül érzékeny valami, amely csak ott dolgozik, ahol keresni hagyják”.* PIL 274. f. 20/30. ö.e

²⁰ Ibid.

belül üzemi szakszervezeti csoportot hoztak létre²¹. A Szakszervezeti Tanács a csoport felállítást az alábbiakkal indokolja. *„A szakszervezet szerepének megváltozása, a szakszervezeti mozgalomban bekövetkező szervezeti változás, különösen az a szükségszerűség, amely az [üzemi bizottság] és a bizalmi testület különállásából ered, megköveteli azt, hogy az üzemekben létrehozzuk az üzemi szakszervezeti helyi csoportot.”*²² A csoport működése már előre vetíti a demokratikus centralizmus eszméjét: *„Helyi csoportot csakis a központ engedélyezése alapján lehet alakítani, a helyi csoport vezetőségének választása csakis a központ kiküldött jelenlétében történhetik. A helyi csoport munkája felett a központ*²³ *gyakorol ellenőrzést. A helyi csoport vezetőségét, amennyiben az az alapszabályban lefektetett elvektől eltér, a központ felfüggesztheti (...). A helyi csoport vezetőségi ülésein, valamint minden megnyilvánulásán a központ képviseltetheti magát és ottan felszólalási joga van.”*²⁴

Belső szabályzatban rendezték az üzemi bizottság szakszervezeti tagjának feladatait is: *„ha szabálytalanságot lát, vagy olyan körülményt észlel, amely a szakszervezet érdekeivel ellenkezik, azonnal jelentést tesz a központ vezetőségének. Addig is a szükségeshez képest intézkedik.”*²⁵

A Szakszervezeti Tanács Üzemi Bizottsági Titkárságának volt a feladata, hogy az 55.000/1945. IpM. sz. rendelet 1.§ (3) bekezdése értelmében létrehozza a központi üzemi bizottságokat, és működésüket ellenőrizze. A gyakorlatban azonban ez nem ment zökkenőmentesen. Szűcs József, az Üzemi Bizottsági Titkárság vezetője az alábbi önkritikus feljegyzést készítette: *„Az osztályon dolgozik 2 férfi és 1 gépíró. Kommunista mindenki. Hibák: Nem volt elegendő személyzet és így nem tudtam megfelelően irányítani az Üzemi Bizottságok munkáját. Jelenleg kapok egy újabb segítséget, így remélhetőleg nagyobb ellenőrzést fogunk tudni gyakorolni (sic!).”*²⁶

A Szakszervezeti Tanács segédanyagokat biztosított az üzemi bizottság tagjainak, és tanfolyamok szervezését is kilátásba helyezte egyes gazdasági és jogi kérdésekről, abból a célból, hogy az üzemi bizottsági tagok *„hozzáolvasással, vitákkal fejlesszék a tudásukat, ehhez általános irányvonalat kapnak, hogy az adott körülmények között <feltalálják magukat>”*. Az általános irányvonalak tekintetében a Szakszervezeti Tanács kezdetben a munkavállalók és munkáltatók együttműködését

²¹ PIL 274. f. 20/30. ö. e. (d.n. 194. június 24. – 1947. november 22.)

²² Ibid.

²³ Értsd: Szakszervezeti Tanács Üzemi Titkársága

²⁴ PIL 274. f. 20/30. ö.e.

²⁵ Ibid.

²⁶ Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége Üzemi Titkársága. Az Üzemi Bizottsági Titkárság pontos munkaköre. PIL 274. f. 20/30. ö.e.

szorgalmazta: „A tulajdonos és a munkások között őszinte együttműködés és a munkások közötti békesség az üzemi bizottságban, csak belátás és kölcsönös hűség mellett valósul meg.”²⁷

A fent említett kölcsönös belátás és hűség a jelek szerint nem jelent meg a gyakorlati munkában. A Szakszervezeti Tanács az üzemi szakszervezeti csoporton keresztül gyűjtött adatokat a „vállalatok vezetőinek támadásairól az Üzemibizottságok (sic!) ellen”²⁸. A Magyar Vegyipari Rt-nél feljegyezték, hogy „(a)az Üzemibizottsággal a vállalat vezetősége nincs megelégedve. Az Üzemibizottsági tagokat [elbocsátással] fenyegetik (...) az [egyik tagnak] élelmiser (sic!) juttatást ígérték arra az esetre, ha Üzemibizottsági tagságáról lemond.”²⁹ A Keglevits likörgyárban „nagyobb lopások és sikkasztások történtek és amikor az Üzemibizottság a kérdést mozgatta, az elnökét (...) hamis vád alapján a bűnügyirendőrségre (sic!) cipelték, ahol – a jelentés szerint – megkínozták.”³⁰ A Tudor Akkumulátor és Szárazelem Gyár Rt-nél pedig „az üzemibizottság javaslata a papírkosárba került (...) a [bizottság] megkérdezése nélkül sérelmes előléptetéseket foganatosítottak.”³¹ Még rosszabb volt a helyzet a Richtmann cipőgyárban: „Gyártulajdonos: Gonda, a cipőgyárosok elnöke, igen ravasz munkaadó (...) [az üzemi bizottsággal] nem tárgyal (...) munkásságellenes magatartása miatt a munkásság már egy alkalommal le is állt.”³²

A bérezési rendszer rendezetlensége és a száguldó infláció mellett valóban nem volt könnyű dolguk az üzemi tanácsoknak, hogy feladatukat ellássák, de – szintén a Szakszervezeti Tanács adatgyűjtésének jóvoltából – pozitív példák is akadtak. A Hungária Vegyi és Kohóművek Rt-nél az „Üzemibizottság elnöke rendszeresen megjelenik az igazgatósági üléseken. Bevezették a prémium és akkord munkarendszert, munkás étkezdét tartanak az üzemben”, sőt, az üzemi bizottság elérte, hogy a munkavállalók télire tüzelőanyagot kapjanak, létesítettek „kulturszobát”, könyvtárat és énekkart is, jövőbeli terveik között szerepelt a munkássegélyezés beindítása és egy csónakház megnyitása³³. A Magyar Kerámia Rt-nél az üzem működésének rendszeres, könyvszakértő általi ellenőrzését, az étkeztetés bevezetését, a tüzelőosztást, az óvoda és csecsemős védőnő biztosítását és a konyhakertek létesítését emelték ki,

²⁷ Általános irányvonalak üzemi bizottságok részére PIL 274. f. 20/30. ö.e. (d.n. 194. június 24. – 1947. november 22.)

²⁸ PIL 274. f. 20/30. ö.e. (d.n. 194. június 24. – 1947. november 22.)

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

³³ Ibid.

itt a tervek között a „gyár területén házhelyek osztása és később házak felépítése” szerepelt.³⁴

Az 1946-ös (harmadik) üzemi bizottsági választások

Az MKP-nak a Szakszervezeti Tanácsban betöltött szerepe növelése érdekében is elengedetlenül szükséges volt, hogy az üzemi bizottsági választásokon saját tagjait juttassa pozícióba. A választásokra már jó előre felkészült a párt. Apró Antal 1945. december 19-i jelentésében tájékoztatta az MKP Központi Vezetősége Politikai Bizottságát az üzemi bizottságok eddigi munkájáról. Jelentésében hangsúlyozza, hogy az üzemi bizottságok nem megfelelően látták el a feladatukat, szükségtelenül vállalták magukra a munkások ellátását, a nyersanyag és félkész áruk beszerzését. Véleménye szerint az üzemi bizottságok eltávolodtak a munkásoktól, idejük nagy részét irodai munkával töltik, nem a munkavállalók, hanem az üzem érdekeit védik és oltalmukba veszik a reakciós³⁵ tisztségviselőket. Elhanyagolják az üzemi munkarend, az üzemerklőcs, a munkafegyelem kérdéseit, az üzemi balesetmegelőzést. Az ellenőrző munka terén is sok kivetni valót tapasztalt: kevés üzemi bizottság jár el következetesen, és szinte alig alkalmaztak könyvszakértőt az üzleti könyvek ellenőrzésére, noha a rendelet szerint erre lehetőségük lett volna. Mindez pedig azért történhetett, mert nincsen az üzemi bizottságok felett megfelelő központi irányítás, a szakszervezetek későn kapcsolódtak be az üzemi bizottságok munkájába³⁶. Az újraválasztást Apró véleménye szerint politikai szempontok és a termelés folyamatosságának biztosítása indokolja³⁷. Kiemeli, a legtöbb iparágban az MKP befolyása jelentős, de sok helyen jelen van a Szociáldemokrata Párt (SZDP) is. Apró szerint az SZDP az üzemi bizottságok gyenge szerepléséért az MKP-t tette felelőssé és rendszeresen támadást intézett ellene. Ezért, érvel tovább, az SZDP befolyásának növekedését meg kell gátolni³⁸.

Apró Antal javaslatára a választási előkészületeket és magát a választást is „tervszerűen”, a „pártszervezetek és szakszervezetek bevonásával” kellett lebonyolítani. Apró – összhangban a két munkáspárt

³⁴ Ibid.

³⁵ Itt elsősorban a Kisgazda Párt tagjaira és párton kívüli vezetőkre gondol.

³⁶ A fentiek fényében kérdéses, hogy Apró mit tartott volna erre megfelelő időnek.

³⁷ Nem utolsó sorban az a tény, hogy az üzemi bizottság tagjainak a megbízatása egy évre szólt (55 000/1945. IpM sz. r. 3.§ (1)).

³⁸ Jelentés a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetősége Politikai Bizottságának, az üzemi bizottságok országos újraválasztásának kérdésében – 1945. december 19. PIL 274. f. 20/33. ó. e.

között 1945. január 21-én megújított megállapodással³⁹ – jelentésében felhívja az MKP figyelmét arra, hogy a jelöltlista összeállításánál törekedni kell a megegyezésre az SZDP-vel, és ügyelni kell arra, hogy az MKP jelöltjei ne szerezzenek túlzott többséget, mert az, mivel nem a valós erőviszonyokat fejezné ki, káros lenne az MKP-ra nézve. A hangsúlyt inkább a „pártfegyelem” megtartására helyezte, és óva intett attól, hogy a *„fontos szakmák vezetőségeiben dolgozó kommunisták”* a *„refinált szociáldemokraták uszályába”* kerüljenek.⁴⁰

Az MKP és az SZDP 1946. január 19-én fogadta el az üzemi bizottsági tagok újraválasztásának tervét.⁴¹ A választásokra a két párt külön stratégiával készült.⁴² Az MKP az előkészítő munka során is árgus szemmel figyelte riválisát, tagjaitól *„helyzetjelentő lapokon”* kért információt arról, hogy *„az Sz.d.p. milyen magatartást tanúsít?”, „milyen taktikával dolgozik?”* illetve *„megfelelő választási erővel rendelkeznek-e?”*⁴³

Az MKP stratégiája a bűnbak-keresés gondolata köré szerveződött: *„(k)i kell hangsúlyozni, hogy a hivatalos ügyek elintézésében a reakciós közhivatalnokok voltak azok, akik mindenképpen igyekeztek lehetetlenné tenni az [ügyek] gyors elintézését. <Példákat kell felemlíteni.> A lelépő üzemi bizottságnak a munkáját egy pár jól előkészített hozzászólással kell bírálni, a hozzászólók már az új [üzemi bizottságok] munkájára is tegyenek indítványokat. (...) Az aszan provokatőrök (sic!) leleplezésére és ártalmatlanná tételére kell felhívni a munkásságot.”*⁴⁴

Az MKP üzemi szinten kifejtett propaganda-tevékenysége a fővárosban meghozta a várt sikert a választásokon: Budapesten és környékén 630 üzemben a 3700 megválasztott üzemi bizottsági tagból 1889 az MKP és 1725 SZDP volt.⁴⁵

³⁹ A Szakszervezeti Tanács két pártja megállapodott, hogy „testvériesen” együtt dolgoznak a munkásszervezetek felépítésében és megerősítésében. A megállapodás értelmében az MKP főtitkári pozíciót, vagyis operatív szerepet, míg az SZDP az elnöki funkciót kapta meg (elnöke: Vas-Witteg Miklós (SZDP), főtitkára Kossa István (MKP) lett). (LUX Judit: *A magyar szakszervezet történetéből*. Friedrich Ebert Alapítvány, Budapest, 2008.) 86. oldal

⁴⁰ PIL 274. f. 20/33. ö. e.

⁴¹ LUX (2008: 86)

⁴² LUX (2008: 86)

⁴³ PIL 274. f. 20/40 ö. e. Az egyes üzemek helyzetjelentő lapjai

⁴⁴ PIL 274. f. 20/30. ö. e.

⁴⁵ LUX (2008: 86)

Az üzemi bizottságok mozgásterének beszűkülése

Az érdekvédelmi funkciók tisztázatlansága odavezetett, hogy az üzemi bizottsági választások után sem lett egyértelmű a munkások előtt az üzemi bizottság jog- és hatásköre. A szakszervezeti tevékenységtől való elhatárolást tovább nehezítette a személyi összefonódás, az üzemi bizottság és bizalmi testület vezetője sok esetben ugyanaz a munkavállaló volt

A már a választások lebonyolítása előtt felmerült az üzemi bizottsági rendelet módosítása az Szakszervezeti Tanács részéről. Az Országos Kereskedelmi Üzemi Döntőbizottság 1946. október 30-i ülése felhívást intézett az érdekképviselői szervekhez, hogy tegyenek javaslatokat a rendelet módosítására.⁴⁶ A Szakszervezeti Tanácsban egészen újszerű javaslatok is születtek: *„Az [üzemi bizottsági] választmány ne legyen sem egy szűk, sem pedig egy túlméretezett testület. (...) Szakszervezetenként 7-7 embert kell behívni <tehát nem megválasztani, hanem mozgalmi eredmények, stb. alapján behívni.>”*⁴⁷

A rendelet módosítására azonban nem került sor. Az üzemi bizottságok hatáskörének tisztázása helyett azok fokozatos elvonására került sor. Még 1946 májusában megszületett az ipari termelési tanács és a termelési bizottságok felállításáról szóló rendelet.⁴⁸ Ennek értelmében létrejöttek a termelési bizottságok, amelyek feladata az ipari termelés fokozása és gazdaságosabbá tétele érdekében új munkamódszerek, gyártási eljárások, teljesítménynormák és bérrendezési elvek kidolgozása volt.⁴⁹ A bizottságokba a munkavállalói és munkáltatói oldal is két-két tagot delegálhatott. Munkavállalói részről a kiküldendő tagok közül az egyiket a Szakszervezeti Tanács, másikat az a szakszervezet jelölte ki, *„amelynek az illető vállalatok üzemi bizottságai alá vannak rendelve.”*⁵⁰ Ez a megfogalmazás érzékelteti a szakszervezetek és az üzemi bizottságok között intézményesült alá-fölérendeltségi viszonyt. Jól látható az is, hogy a termelési bizottságok felállítása explicite elvonta az üzemi bizottságoknak az 55.000/1945. IpM. sz. rendelet 6.§ (1) bekezdés e) pontjában meghatározott feladatkörét.

⁴⁶ Jegyzőkönyv az Országos Kereskedelmi Üzemi Döntőbizottság üléséről (...) 1946. október 30. SZKL 1. F. 6/758. ó. e.

⁴⁷ PIL 274. f. 20/30 ó. e. Jegyzetek az üzemi bizottsági munka fejlesztéséhez

⁴⁸ 6.540/1946. M. E. számú rendelet az ipari termelési bizottságok és Ipari Termelési Tanács szervezése és működése tárgyában (1946. május 31.)

⁴⁹ Ibid. 1-3. §§

⁵⁰ Ibid. 2.§

Ugyanakkor nem volt világos az sem, hogy a szakszervezetekre milyen érdekvédelmi tevékenység hárul. A szakszervezetek konkrét érdekvédelmi eredményeket nem tudtak elérni, ez a hiány különösen az egyre súlyosbodó bérkérdésben erodálta a szakszervezetek hitelességét⁵¹. Ennek kompenzálására a Szakszervezeti Tanács igyekezett minél nagyobb befolyásra szert tenni a gazdaságirányítás egyéb szerveiben, így például a Gazdasági Főtanács ülésein a szakszervezet főtitkára tanácskozási joggal vehetett részt, így próbálván hatást gyakorolni az árpolitikára, képviselői pedig helyet kaptak Országos Tervhivatalban⁵².

Az államosítások és az első hároméves terv alapján meginduló termeléstől a munkások a gazdasági és szociális helyzet javulását várták. Már az üzemi bizottságok második országos értekezletén⁵³ a hároméves terv megvalósítása volt a fő téma⁵⁴. De a Szakszervezeti Tanács is nagy várakozással nézett a munkásellenőrzés új intézménye, a tervmegbízott létrehozása elé⁵⁵.

A 8530/1947-es kormányrendelet⁵⁶ a miniszterelnök felügyelete alá rendelte a Tervhivatalt, amelynek feladata a tervek kidolgozása, végrehajtásuk ellenőrzése és a sikeres teljesítéshez szükséges intézkedések előkészítése volt. A kormányrendelet felhatalmazás alapján pedig megjelent az 10.520/1947. M. E. számú rendelet, amely az üzemi tervbizottságok megalakítását tette kötelezővé az üzemekben⁵⁷. Az üzemeknél működő tervmegbízottat az üzemi bizottság javaslatára az üzem vezetője nevezte ki, a tervmegbízotti megbízatás visszavonásig szólt, a megbízás visszavonásához az üzemi bizottság hozzájárulására volt szükség. A tervmegbízott feladata volt, hogy az Országos Tervhivatalnak jelentést tegyen az üzemnek a hároméves terv végrehajtásában elért eredményeiről és az esetlegesen felmerülő nehézségekről. Az üzem vezetője köteles volt folyamatos tájékoztatást adni számára az üzem működéséről, a nyilvántartásokba (üzleti könyvekbe, feljegyzésekbe, levelezésekbe) állandó jelleggel betekintést biztosítani. A tervmegbízott intézményének életre hívása ismét az üzemi bizottságok feladatkörét

⁵¹ A forint bevezetése ugyan megfékezte a száguldó inflációt, azonban a munkásbérek kérdést nem oldotta meg.

⁵² LUX (2008: 92-93.)

⁵³ 1947. július 18.

⁵⁴ LUX M. p. 93

⁵⁵ Jegyzőkönyv a Szakszervezeti Tanács Központi Gazdasági Munkaközösségének üléséről (1947. szeptember 6.) SZKL 1. f. 6/254. ó. e.

⁵⁶ 8.530/1947. Korm. sz. rendelet a Tervgazdasági Tanács és az Országos Tervhivatal létesítése tárgyában (Magyar Közlöny 158-159. szám, 1947.)

⁵⁷ 10.520/1947. M. E. számú rendelet a tervmegbízottokról (1947. szeptember 5.) 1.§ (1) c) pont –a részletterv keretében működő üzemeknél teszi kötelezővé a tervmegbízottak működését.

csökkentette, hiszen a termelés ellenőrzése korábban az üzemi bizottság (mégoly homályosan körülhatárolt) jogköre volt.

A tervmegbízott jelentését az üzem vezetőjének és az üzemi bizottságnak is köteles volt megküldeni⁵⁸. A szakszervezetek az üzemi bizottságon keresztül értesültek az üzem teljesítményéről, amelyet az idő közben létrehozott szakszervezeti munkaközösségekhez továbbítottak. A szakszervezeti munkaközösségek feladata gyakorlatilag megegyezett a termelési bizottságéval, létrehozataluk célja pedig az egységes szakszervezeti gazdaságpolitika kialakításának segítése volt⁵⁹.

A termelés hatékonyságának növelését célul tűző szakszervezeti munkaközösségek létrehozása ismét csak azt eredményezte, hogy az azonos feladatú intézmények versenyéből a munkavállalói ellenőrzés demokratikusan választott szerve, az üzemi tanács került ki vesztesen, hiszen egyre kevésbé volt indokolható létezése. Ugyanakkor a bérek továbbra sem javultak, sőt, a normák felemelésével tulajdonképpen bércsökkenés következett be⁶⁰, ettől a munkavállalók életkörülményei rosszabbra fordultak. Elégedetlenségük növekedett⁶¹, választott szerveikbe vetett bizalmuk pedig ezzel párhuzamosan csökkent.

Az üzemi bizottságok tevékenységének fokozatos elhalása

A feszültséget az MKP politikai tisztogatással kívánta enyhíteni. A népi demokrácia ellenségeit először a szakszervezeti bizalmik között keresték, később a megtszítandó intézmények közé felkerültek az üzemi bizottságok is.

Az államosítás előrehaladtával az üzemi bizottságok ellenőrző funkciója egyre kínosabbá vált a központosító politika számára. A Szakszervezeti Tanács Üzemi Bizottságának feljegyzése szerint *„(a) jog, hogy belefolyanak (sic!) a [magántulajdonban lévő] vállalat irányításába és a szándék, hogy az utolsó szó minden kérdésben az üzemi bizottságoké legyen, komoly fegyver az [üzemi bizottságok] részére. Mármost, ha ugyanezeket a fegyvereket az államosított üzemekben a munkaadó, az állam ellen is kívánják az üzemi bizottságok érvényesíteni, abban az esetben igen gyakran ellentétbe kerülhetnek egymással. Meg kell tudni értetni az üzemi bizottságoknak (sic!), hogy az államosított üzemeknél*

⁵⁸ 10.520/1947. M.E. sz. rendelet 4.§ (2)

⁵⁹ Zala Ferenc, a Szakszervezeti Tanács Közgazdasági és Statisztikai Osztálya vezetőjének feljegyzése a szakszervezeti munkaközösségek létrehozásáról 1947. május 6. SZKL 1. f. 6/254. ö. e.

⁶⁰ Összesítő jelentés a termelési bizottságok 1946. november havi munkájáról. SZKL 1. f. 6/317. ö. e.

⁶¹ Több esetben munkabeszüntetésre került sor. Lásd még: LUX (2008: 95.)

már nem a termelés menetének és áruk irányának ellenőrzése⁶² a döntő, hanem, hogy az előirányzott program be legyen tartva.”⁶³

Jól tükrözi ez a feljegyzés a megtisztított Szakszervezeti Tanácsnak és ezen keresztül az MKP-nak azt az álláspontját, amely szerint a tervutasításos rendszerben nincs szükség az üzemi bizottságok, és ezen keresztül a munkavállalók ellenőrző funkciójára⁶⁴.

A Szakszervezeti Tanács által az üzemi bizottságoknak szánt szerep nyomán az intézmény komolytalanná vált. Feladatát a munkafegyelem megszilárdításában, az államosítás népszerűsítésében és a Nehézipari Központ⁶⁵ irányító szerepének legalizálásában jelölték meg. A NIK tagjai közül sok üzemben ellenségesen fogadták a központosítást, a feljegyzések tanúsága alapján a Ganz, a Waggon, a MÁVAG és a Weiss Manfred gyárakban alakult ki komolyabb ellenállás a NIK-kel szemben⁶⁶. Itt az üzemi bizottságok munkája kiegészült azzal, hogy a NIK-et az egyszerűbb dolgozói követelések teljesítésével, mint például az ivóbögrék biztosítása és a mosdók tisztántartása, népszerűsítsék a munkavállalók körében.

Megváltozott a szakszervezetek szerepe is, az új irányvonal értelmében a fő feladatuk a termelés szervezése, fokozása, a szocialista munkaverseny szervezése és az üzemi folyamatok ésszerűsítése lett, teljes egészében háttérbe szorítva az érdekvédelmi szerepet. Ezzel együtt csökkent az önállóságuk, megteremtve annak lehetőségét, hogy 1948. június 4-én az MKP Politikai Bizottsága kimondhassa, hogy a szakszervezetnek a pártot kell szolgálnia. Az MKP és a SZDP egyesülését követően így nem hatott nagy meglepetésként, hogy a szakszervezetek XVII. kongresszusán a szakszervezet fő feladatának a pártszervezetekkel való együttműködést jelölte meg, és a szakszervezeti munkát minden területen a pártszervezet ellenőrzése és irányítása alá helyezte, évtizedekre deformálva ezzel a szakszervezeti érdekképviseletet.

A XVII. kongresszus – miután Apró Antal egymillió hatszázezer munkás nevében bejelentette, *„hogy életre-halálra szolidárisak vagyunk a Szovjetunió békepolitikájával”*⁶⁷ –, megfogalmazta, hogy az üzemi bizottságot és a bizalmi testületet egyesíteni kell, az üzemi bizottság

⁶² A feketegazdaság visszaszorítása érdekében az üzemi bizottságok (lehetőségeikhez mérten) követték a megtermelt áru útját a piacra.

⁶³ PIL 274. f. 20/30. ö. e.

⁶⁴ Lásd még LUX (2008: 97 és 99.)

⁶⁵ Az 1946 decemberében megalakult a Nehézipari Központ /NIK/ azzal a feladattal jött létre, hogy összefogja az államosított vas- és fémipari, valamint a kohóüzemeket és a gépgyárakat. 1948. március 25-én a 100 munkavállalót foglalkoztató ipari üzemek államosításával („nagyipari államosítás”) a kohászatban majdnem 100%, a vas, fém- és gépiparban 90% fölötti volt az állami tulajdon aránya. A NIK 1949-ben szűnt meg.

⁶⁶ PIL 274. f. 20/30. ö. e

⁶⁷ UMFH Magyar Filmhíradó 33.

vezetését pedig a szakszervezet helyi vezetésére kell bízni.⁶⁸ Létrejöttek a szakszervezeti bizottságok⁶⁹, amelyek feladatköre gyakorlatilag azonos volt az üzemi bizottságokéval, azok ellenőrző funkciója nélkül. Majd a folyamat betetőzéseként az XVII. kongresszust követően az iparági átszervezésekkel egyidejűleg a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT)⁷⁰ 1949-ben kialakította az egységes szakszervezeti üzemi alapszervezeteket, ezzel véglegesen megszűntek az üzemi bizottságok⁷¹. Ezzel a munkavállalói részvétel demokratikus intézményét felszámolták.

Felhasznált irodalom

LUX Judit: *A magyar szakszervezet történetéből*. Friedrich Ebert Alapítvány, Budapest, 2008.

PIL – Párttörténeti Intézet Levéltára dokumentumai

⁶⁸ Lux (2008: 103.)

⁶⁹ Lux (2008:100)

⁷⁰ A Szakszervezeti Tanács a XVII. kongresszuson változtatott nevet.

⁷¹ A SZOT teljes ülésének határozatai, 1949. február 22. Megjelent: A magyar szakszervezeti mozgalom válogatott dokumentumai II. k. (SZOT Központi Iskola kiadása, d.n. 470-473.)